

USODE IN NOVE RABE KOPRSKIH SAMOSTANOV PO RAZPUSTITVI REDOV S POUĐARKOM NA OBDOBJU PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Neža ČEBRON LIPOVEC

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Garibaldijeva 1, 6000 Koper
e-mail: neza.cebronlipovec@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Prispevek raziskuje pomen novih rab historičnih stavb na primeru nekdanjih samostanskih kompleksov v starem jedru Kopra. Analiza novih rab in posledičnih posegov v historično stavbno tkivo je razčlenjena z vidika pomenov, ki jih te spremembe imajo za prebivalstvo mesta, njihov kolektivni spomin ter večplastnost dediščinskih vrednot. Načela prilagojene nove rabe ali adaptive re-use predstavljajo interpretativni ključ analize, saj v sodobni konservatorski stroki slednja prevladuje kot optimalen pristop pri obnovi opuščeni javnih in sakralnih stavb. V pregledu arhivskih podatkov o rabah samostanskih stavb po razpustitvah se posveča predvsem obdobju po drugi svetovni vojni, ki je zaznamovalo identiteto današnjega starega jedra mesta Koper.

Ključne besede: Koper, samostani, konservatorstvo, prilagojena nova raba, »adaptive reuse«, kolektivni spomin, povojno obdobje

I DESTINI E I NUOVI USI DEI CONVENTI DI CAPODISTRIA IN SEGUITO ALLA SOPPRESSIONE DEGLI ORDINI, CON ENFASI SUL SECONDO DOPOGUERRA

SINTESI

Il contributo esplora il significato delle riqualificazioni di edifici storici sull'esempio dei complessi conventuali nel centro storico di Capodistria. I nuovi usi e i relativi interventi nel tessuto storico degli edifici sono analizzati a seconda degli impatti che questi cambiamenti hanno sulla popolazione della città, sulla loro memoria collettiva e sulla sfaccettatura dei valori di patrimonio. La chiave di lettura dell'analisi sono i principi di recupero o "adaptive reuse", poiché nel campo della conservazione contemporanea questi primeggia come approccio ottimale al restauro di edifici pubblici e sacrali abbandonati. Nell'esaminare i dati d'archivio sugli usi degli edifici conventuali dopo la soppressione degli ordini il contributo s'incentra soprattutto sul periodo del secondo dopoguerra, che ha segnato l'identità dell'odierno centro storico di Capodistria.

Parole chiave: Capodistria, conventi e monasteri, conservazione, recupero, »adaptive reuse«, memoria collettiva, il dopoguerra

UVOD

Samostanski kompleksi v mestih predstavljajo tako zgodovinske kot prostorske dominante. S svojimi prostranimi površinami in pogosto višjimi gabariti zaznamujejo fasade mest in ulic, s svojo zgodovinsko vlogo in prepletenostjo z družbenim kontekstom pa identiteto mesta. Koper je izrazit primer mesta, ki ga tako v podobi kot v vlogi zaznamuje prisotnost samostanskih redov in njihovih kompleksov.

Številnim evropskim samostanom je skupna usoda v zadnjih dveh stoletjih, saj je njihova kompleksna vloga izginila po tem, ko so bili ukinjeni bodisi po jožefinskih reformah leta 1782, s katerimi so bili ukinjeni vsi t. i. »nekoristni redovi«,¹ predvsem pa po Napoleonovih reformah od leta 1806 dalje. Ta usoda je doletela tudi samostane v Kopru in s tem tudi zaznamovala usodo mesta. Od osmih samostanov je v sodobnem Kopru živ le frančiškanski samostan v prostorih observantov v nekdanjem samostanu sv. Ane.

Dve stoletji spreminjanih rab samostanskih kompleksov in torej tudi njihove drugačne, nove vloge v družbi sta korenito zaznamovali in sooblikovali pomen teh velikih arhitekturnih kompleksov v sodobnem času. Z vidika ohranjanja kulturne dediščine, ki je eden temeljev identitete prostora, igrajo te »žalostne usode samostanov«² prav za današnja obalna mesta Slovenije pomembno vlogo na sociološki ravni z dveh vidikov. Prvič, spremembe v obliki in rabi arhitekture prav tako sooblikujejo zgodbo arhitekturne dediščine in jo definirajo. Drugič, ohranjanje kulturne dediščine kot skupnega dobrega je uspešno le, če prenova integrira tudi tiste pomene dediščine, ki jih slednja ima za lokalno skupnost (Low, 2003). Pomeni, ki jih prepozna skupnost in ki so pogosto povezani z rabo stavbne dediščine, so neredko precej različni od pomenov, ki jih prepozna strokovna javnost. Zato je treba raziskati in kontekstualizirati prav te »žalostne usode samostanov«, torej njihove nove rabe, ki dejansko trajajo že dvesto let. V pričujočem prispevku predstavljamo kratek oris usod nekaterih koprskih samostanov po njihovih razpustitvah, s posebnim poudarkom na spremembah po drugi svetovni vojni.

Rezultati dopolnjujejo kompleksno mozaično podobo spreminjanja mestne podobe Kopra v 20. stoletju. Nepričakovani rezultati, »kolateralna« odkritja med arhivskim gradivom, dodatno nadgrajujejo širšo sliko stanja arhitekture v povojnem Kopru.

METODOLOGIJA

Raziskava temelji na klasični zgodovinopisni metodi raziskave arhivskega materiala, črpa iz izbora arhivskih dokumentov iz 19. in 20. stoletja, ki so hranjeni v koprskem Pokrajinskem arhivu.

Za celostni uvid jo metodološko dopolnjujemo z metodami arhitekturnega zgodovinopisja in s slogovno analizo objektov in situ kot z arhitekturno analizo zasnov na načrtih. Interpretacijo virov kontekstualiziramo s pomočjo znanstvene literature s področja konservatorstva.

PRILAGOJENA NOVA RABA ALI »ADAPTIVE REUSE«

Samostanski kompleksi poleg posameznih cerkva, palač, javnih stavb ter sklopov anonimne arhitekture v mestih predstavljajo eno ključnih kategorij arhitekturne in torej kulturne dediščine mest. S svojimi pogosto dominantnimi podobami ne le zaznamujejo urbano zasnovno mesta, temveč zaradi svoje zgodovinske vloge tudi identiteto mesta ali četrti. Večstoletna prisotnost redov v mestih od visokega srednjega veka pa vse do začetka francoske revolucije je odigrala ključno vlogo pri soustvarjanju mestnega življenja. A velike zgodovinske prelomnice, kot so razpustitve samostanov in redov v Beneški republiki, jožefinske reforme, francoska revolucija, so nepovratno spremenile usodo in vlogo teh pomembnih družbenih akterjev in posledično načrtale novo življenje samostanskih kompleksov. V 19. stoletju so številni nekdanji samostani služili kot bolnišnice, vojašnice ali šole. V dvajsetem stoletju se je nato znatno povečalo število opuščanih cerkva, kar je od 70-ih let dalje sprožilo razvoj konservatorsko-arhitekturnega pristopa t. i. »adaptive reuse« ali prilagojene ponovne rabe (Plevoets, 2011). Pristop poudarja, da je pogosto edina rešitev za historično stavbo, ki je izgubila izvorno funkcijo, prav nova namembnost. Izhajajoč iz potrebe po spoštljivi novi namembnosti za cerkve se je pristop kmalu razširil tudi na druge tipologije, predvsem na industrijsko arhitekturo.

Koncept prilagojene rabe temelji na načelu, da obnova stavbe ne obsega le njene fizične, strukturne obnove, temveč je za ohranjanje dediščinske vrednosti stavbe in njene okolice zelo pomembna tudi njena nova raba. Velik kulturološki izziv predstavlja izbira nove rabe za nekdanje cerkve. Sherban Cantacuzino pravi, da mora primerna nova raba za cerkve biti usklajena z duhom in obliko cerkve, kar pomeni, da naj bo namenjena javni rabi ali vsaj rabi za skupnost, poleg tega pa naj ima delno obredni oz. slavnostni značaj; v zvezi z obliko pa to pomeni, da se pri

1 Po odločitvi Jožefa II. so bili leta 1782 ukinjeni vsi redovi, ki niso prispevali k rasti državne blaginje; to so bili predvsem kontemplativni in pokorni redovi, npr. kartuzijani, cistercijani, benediktinci, karmeličani, med koristne pa so bili šteti tisti, ki so opravljali družbeno-koristno funkcijo s šolstvom in z nego bolnikov, npr. frančiškani, minoriti, dominikanci, kapucini, uršulinke. V desetletju od vpeljave reforme je bilo v Avstrijski monarhiji razpuščenih 738 samostanov, od teh jih je bilo na slovenskem ozemlju ukinjenih 65, 31 pa jih je ostalo (Štih et al., 2008).

2 Opredelitev kot »žalostne usode samostanov« (izvirno »i tristi destini dei conventi«) je predstavil in utemeljil dr. Salvator Žitko v svojem prispevku (v italijanščini) o koprskem glagoljaškem samostanu na simpoziju »Med samostanskimi zidovi« 17. decembra 2010 v Kopru.

npr. enoladijski cerkva ohranja enoten prostor, zato zanje predlaga funkcijo gledališč ali koncertnih dvoran (Cantacuzino, 1989, 170). Cantacuzino druge primerne rabe za cerkve deli v dve večji kategoriji, in sicer za izobraževalne na eni in družbene namene na drugi strani.³

Samostani po teh načelih ponujajo precej drugačna izhodišča. Njihova struktura, sestavljena iz številnih, pogosto celično zasnovanih prostorov, predstavlja mnogo bolj fleksibilne možnosti za nove rabe, kot so uradi, šole, glasbene šole, arhivi, muzeji, konferenčni centri, družbeni centri, hoteli, restavracije, delavnice (Cantacuzino, 1989, 172–173). Samostani so torej mnogo bolj prilagodljivi novim rabam v strukturnem smislu.

Zanimivo je pogledati v same začetke projektiranja premišljenih prenov za prilagojeno rabo. Znameniti prvi veliki, socialno usmerjeni projekti urbanih prenov konec 60-ih let, kot je bil načrt za prenavo mestnega jedra Bologne, so sprva kritizirali rabe samostanov iz 19. stoletja (vojašnice, bolnišnice, uradi) kot neprimerne (Emiliani, 1970), predvsem z vsebinskega vidika (glej naslednje poglavje). A hkrati so avtorji prenov v 60-ih letih le poudarili, da te »neprimerne« rabe večinoma niso usodno spremenile ali uničile historičnega tkiva in so ohranile osnovno distribucijo prostorov. Primerne rabe naj bi bile le tiste, ki so povezane s kulturo in univerzitetnim izobraževanjem, saj naj bi se tako najbolj približali izvorni rabi na vsebinski ravni. Tovrstno ožje razumevanje možnih prenov je bilo preseženo že v 80-ih, v zadnjih desetletjih pa sta raznovrstnost potencialnih novih rab podkrepila še trajnostni in okoljski vidik.⁴ Prilagojena nova raba namreč sodi med trajnostno najbolj hvaležne pristope, saj odgovarja načelu recikliranja in ohranjanja energijske vrednosti obstoječe stavbe (se torej izogiba rušenju in novi gradnji, ki po naravi pomeni onesnaženje). Prilagojena nova raba prav tako ustreza konservatorskim načelom, saj se poskuša izogniti izgubi historičnega tkiva.

DRUŽBENI VIDIK PRILAGOJENE NOVE RABE

Obratno od cerkva pa družbeni oz. vsebinski pomen starih in novih rab samostanov skorajda ni izpostavljen. Če je pri cerkvah poudarjen vidik obrednosti in svečanosti, se paleta rab pri samostanih razširi – ne le v omenjenem strukturnem smislu – temveč tudi v vsebinskem. Tako v značaju samostanov prepoznamo različne vidike, ki odsevajo izvorne funkcije in ponujajo izhodišča za novo rabo: prenos znanja oz. izobraževanje – šole, knjižnice; skrb za bolne oz. nemočne – bolnišnice, umobolnice; drobne obrtne dejavnosti – delavnice in uradi; obenem razbiramo tudi vidik izoliranosti in zaprtosti oz. rekluzije – zapore; in pa strogega reda ter hierarhije – vojašnice. V tem smislu so rabe samostanov

v 19. stoletju vsebinsko in formalno sprejemljiva nadaljevanja teh nastavkov.

Tu uvajamo za potrebe pričujoče razprave začasni termin »starejša-nova raba«, ki zaznamuje novo rabo samostanov in cerkva po razpustitvi, ko so bili kompleksi vrednoteni izključno z utilitarnega vidika, predvsem v 19. stoletju in vse do izoblikovanja načel premišljene in prilagojene nove rabe od 60-ih let dalje.

»Starejše-nove rabe« samostanov predstavljajo srž pričujoče razprave. S svojo zdaj že 200-letno prisotnostjo so namreč že temeljito zaznamovale mesta. Posebej pomembne pa so prav z vidika povezave grajenega prostora s prebivalstvom, saj sooblikujejo identitete sodobnega urbanega prostora. Ta vidik je še veliko bolj pomemben prav za današnja obalna mesta Slovenije, ki so doživela velike demografske spremembe v povojnem času, po letu 1945, posebno pa po letu 1954 (Gombač, 2005), ko se je izselilo precejšnje število prebivalcev (večinoma italijansko govorečih), v valovih pa so se priselili novi prebivalci, ki so prihajali iz notranjih slovenskih in jugoslovanskih pokrajin. Po Halbwachsu je namreč prav grajeni prostor – »kraj je dobil odtis skupine, in narobe« (Halbwachs, 2001, 145) – referenca za kolektivni spomin neke skupine; v koprskem primeru govorimo torej o sedanjih prebivalcih mesta, ki so v veliki večini potomci priseljencev po 2. svetovni vojni. Halbwachs opozarja, da so četrti v mestu in hiše v teh četrtih ena redkih družbenih formacij, ki so hkrati stabilne in jim je trajanje zagotovljeno, torej za prebivalstvo predstavljajo tisto oporno točko, na katero ti navezujejo svoj individualni in kolektivni spomin (Halbwachs, 2001, 149). Vez predstavljata tako sama podoba kot funkcija, preko katerih ljudje neko stavbo poznajo. Perceptije funkcij stavb preživijo celo po rušitvah, saj se neredko ohranijo v poimenovanjih in toponimih. Halbwachs izpostavi še en pomemben pogled: vsaka skupina, ki živi v nekem prostoru – torej ne glede na čas vstopa v skupnost – ga sooblikuje oz. »riše svojo obliko na tleh in najdeva svoje kolektivne spomine v tako opredeljenem prostorskem okviru« (Halbwachs, 2001, 175).

Halbwachsov poudarek o pluralnosti kolektivnih spominov v istem prostoru razberemo v stališčih sociologov prostora, ki kot načelo prenove v starih urbanih jedrih promovirajo »'normalen' socialni pluralizem« namesto gentrifikacije, torej vdora enega samega sloja v zapuščen del mesta (Kos, 1995, 26). Izpostavljajo za Koper bistven problem dihotomije domače-tuje oz. avtohtonost-neavtohtonost, katere ključ do rešitve leži v prepoznavanju socialne prostorske identitete in analize »zgodovinskih usedlin« – tako preteklih kot tudi sedanjih pomenov prostora in skritih odnosov do prostora. Za ohranjanje kulturne dediščine kot javnega dobrega je pluralno vrednotenje pomenov, in torej prepoznavanje različnih kolektivnih

3 Med primeri razširjenega spektra rab najdemo centre za informiranje lokalne skupnosti o dediščini, knjigarne, skupnostne centre, mladinske ali upokojenske centre (Cantacuzino, 1989, 172–173).

4 Pristop je bil široko sprejet tudi s strani odgovornih strokovnih in lokalnih oblasti v Avstraliji, ki ga je v zadnjem desetletju temeljito nadgradila in pristop prilagojene nove rabe umestila med ključne dediščinske in okoljske strategije (cfr. Australian Government, 2004).

spominov, bistvenega pomena. Antropologi, ki se ukvarjajo s kulturno dediščino in z ohranjanjem t. i. kulturnih ekosistemov, poudarjajo, da ohranjanje in spodbujanje raznoterih zgodovin, vrednot in odnosov v sodobni družbi zagotavlja tudi družbeno trajnost (*social sustainability*) (Low, 2005, 5).

Halbwachsova teorija o kolektivnem spominu kot tudi pristop raziskovanja socialne prostorske identitete sovpadata z nekaterimi temeljnimi načeli konservatorske stroke: že Beneška listina iz leta 1964 podčrtuje pomembnost tako ohranjanja večplastnosti pomenov stavbne dediščine, »the full richness of their authenticity« (Preambula, prvi odstavek), kot tudi bistveno vlogo skupnosti oz. prebivalstva pri smiselnem in učinkovitem ohranjanju kulturne dediščine (5. člen). Projekti prenov v zadnjih tridesetih letih so pripeljali do razširitve in dopolnitve zadnjega stališča in jasno postavili zahteve o vključevanju prebivalcev v proces načrtovanja in izvajanja prenove, torej o participativni prenovi. Leta 2008 je Svet Evrope objavil Evropsko konvencijo o pomenu dediščine za družbo oz. t. i. »Faro Convention« (Council of Europe, 2005), kjer so lokalne in/oz. dediščinske skupnosti izpostavljene kot bistveni akter, ki zagotavlja trajnostno in smiselno ohranjanje dediščine.

Tako se v razpravi posvečamo predvsem rabi samostanov po izgubi njihove izvorne funkcije, v tem pa predvsem vprašanju, kakšen družbeni pomen lahko te nove rabe imajo za sedanje prebivalstvo.

Za celostno raziskavo o družbenih pomenih stavbne dediščine, ki naj vodi do participativne prenove, je treba na prvem mestu izvesti sociološke, antropološke in etnografske raziskave med prebivalstvom samim. Podatkovno bogat vir pa predstavljajo tudi arhitekturni in urbanistični načrti ob prenovi za spremembo (ali nadaljevanje) funkcije stavb. Pričujoči prispevek se temi posveča prav skozi raziskavo arhivskih podatkov o posegih v samostanske komplekse, ki so uvajali nove rabe, posebno po 2. svetovni vojni.

SAMOSTANI V KOPRU

Številne samostanske skupnosti in njihovi kompleksi so bistveno zaznamovali značaj mesta Koper skozi zgodovino. Cerkevni redovi so bili v času beneške nadoblasti v Kopru med glavnimi nosilci mestnega življenja, sprva benediktinci, za njimi pa frančiškani in dominikanci (Žitko, 1992, 63). O številčni prisotnosti redov in njihovih samo-

stanov pričajo tako znameniti zemljevid Giacoma Fina iz leta 1619 kot tudi številni starejši viri, predvsem krajepis škofa Naldinija (Naldini, 2001[1701]).⁵ V mestu je v 18. stoletju delovalo osem cerkvenih redov: dominikanci že leta 1220, frančiškani od leta 1260, klarise konec 13. stoletja, v 14. stoletju je svoje prostore dobil tudi red avguštink, serviti v začetku 15. stoletja, tretjeredniki sredi 15. stoletja, observanti reda sv. Frančiška v začetku 16. stoletja. Po kugi v 16. stoletju je bil postopoma zgrajen še kapucinski samostan, v neposredni bližini samostana klaris, minoritov in observantov.

Redovi so bili nosilci številnih funkcij družbenega življenja, kot so izobraževanje, zdravstvena oskrba, pomoč brezdomcem in revnim ipd. Svoje poslanstvo so ohranili – in stavbe z rednimi spremembami vzdrževali – vse do znanih zgodovinskih prelomnic, kot so jožefinske reforme, francoska revolucija, ukinitve v Beneški republiki. V Kopru je bila kronologija podobna: servitski red je leta 1772 ukinila Beneška republika (Pachera in Vescia, 2003). Večino samostanskih skupnosti so ukinile francoske oblasti na osnovi dveh dekretov iz junija 1805 in maja 1806 in njihove premoženje podržavile. V Istri so podržavili 434 cerkvenih združenj (samostani, špitali, bratovščine) (Bonin, 2001, 375). Po francoskih ukinitvah so v severnoistrskih obalnih mestih ostali le še minoritski samostan v Piranu, h kateremu so med drugimi priključili tudi ukinjeni minoritski samostan v Kopru, kapucinski samostan sv. Marte v Kopru, samostan frančiškanov observantov v Kopru, ki je obstal vse do poveljne dobe, ter samostan avguštink sv. Blaža, h kateremu so priključili koprski samostan klaris (Bonin, 2004, 114). Kompleksi ukinjenih samostanov so nato zamenjali številne funkcije, kar je povzročilo tudi predelave historičnega tkiva zgradb.

Pregled sledi geografskemu zaporedju od severozahoda proti vzhodu in nato proti jugu ter se zaključi s kompleksom servitskega samostana v zahodnem delu starega mesta Kopra.⁶

Dominikanski samostan

Dominikanci so se v Kopru naselili v zgodnjem 13. stoletju, med letoma 1220 in 1224, na severnem in najvišjem predelu mesta, v nekdanji četrti Zubenaga, današnjem območju Muzejskega trga. Red je bil leta 1806 ukinjen, samostan pa spremenjen v vojaško bolnišnico. Leta 1822 so avstrijske oblasti nad samostanom dominikancev

5 Zgodovina koprskih samostanov je temeljito dokumentirana v starejših italijanskih virih, ki jih povzemajo ključni sodobni raziskovalci na tem področju: Žitko (1992); Bonin (2001; 2004; 2009), ki ob obdelavi predvsem socialnih tematik povzemajo obširen korpus arhivskih dokumentov o koprskih redovih in bratovščinah; dragocen vir so umetnostno-zgodovinski prispevki Vanje Prohinar (Prohinar, 2003; Prohinar, Hoyer, 2007), ki beleži spremembe stavbe do naše sodobnosti. Informativno so uporabni poljudni članki Alda Cherinija o nekaterih koprskih samostanih. Iz poveljne dobe so ohranja dragocen oris zgodovine glagoljašev (Štefanič, 1956). Raziskave v zadnjem desetletju so dopolnile obstoječe historiate: izčrpna je zgodovina servitskega reda v Istri (Pachera, Vescia, 2003), o usodi dominikanskega samostana kot kaznilnice (Beltram, 2008), kot tudi arheološke raziskave na kapucinskem vrtu (Guštin, 1989). Pregled arhitekture nekaterih koprskih samostanov najdemo v številnih konservatorskih predlogah za vpis v register dediščine in konservatorskih načrtih. Leta 2011 je izšla pregledna monografija o koprskem učiteljskišču, ki je imelo sedež v minoritskem samostanu (Kontestabile Rovis, Čebtron, 2011).

6 V pregledu smo izpustili kapucinski samostan zaradi pomanjkljivih oz. nedosegljivih podatkov.

zgradile kaznilnico (Žitko, 1992, 74), ki je zrasla »na ostan-kih«⁷ samostana ter je obsegala zaporniške celice, pisarne, še staro samostansko cerkev in dve notranji dvorišči in se je široko razprostrla na prostran vrt, ki je s severne strani obdajal samostan. Kompleks je nato doživel razširitev leta 1850 (Beltram, 2008, 7), ko je bil k prostoru kaznilnice priključen tudi nekdanji glagoljaški samostan v neposredni bližini. Mogočni kompleks trdnjavskega videza je določil novo silhueto mesta. Dominirajočo, pogosto ekspresivno poudarjeno podobo in vlogo razbiramo iz številnih podob, slik in grafik. Kompleks, kjer so se v 130 letih zvrstili zaporniki različnih nacionalnosti in političnih pripadnosti, še posebno po fašističnih priprtjih pred in med drugo svetovno vojno, je bil po koncu vojne porušen.

Odločitev za rušitev kaznilnice je bila sprejeta leta 1948, postopno in nadzorovano rušenje pa je potekalo vse do leta 1949.⁸ Na njenem območju⁹ so julija 1949 začeli graditi novo slovensko-italijansko šolo, imenovano *Scuola cittadina*, ki je bila šele leta 1960 preimenovana v šolo Janka Premrla Vojka (Poles, Podlesek, 1980). Izdelan je bil projekt nove stavbe, ki je sledil tlorisnim gabaritom porušeni zaporov in v obliki črke L zapiral zunanji obod mesta proti morju.¹⁰ Avtor načrta je bil arhitekt Ervino Velušček.¹¹ Uresničena stavba je pričala, da je bil ohranjeni načrt upoštevan, čeprav le delno izveden, saj krak proti morju ni bil nikoli zgrajen.¹² Objekt telovadnice je bil dograjen na mestu nekdanje samostanske cerkve leta 1958 (Poles, Podlesek, 1980) po načrtih arhitekta Eda Mihevca.¹³

Do leta 1962, ko je bila zgrajena osnovna šola Pinka Tomažiča na Bonifiki, je bila torej »OŠ JPV« edina koprška osnovna šola in obenem prva slovenska osnovna šola v mestnem jedru. Obenem pa je to bila prva novogradnja v osvobojenem Kopru in hkrati ena redkih, zgrajenih v času Svobodnega tržaškega ozemlja. Tu se je v 60 letih njenega obstoja šolalo tisoče Koprčanov (sl. 1).

Sl. 1: Risba osnovne šole Janka Premrla Vojka na Belvederju, naslednica italijansko-slovenske osnovne šole iz časa STO leta 1948, slednja je nastala na ruševinah dominikanskega samostana. Risba je bila do rušitve objekta osnovne šole leta 2008 znak šole, ki ga je oblikovala učenka Nataša Ropotar pod vodstvom učiteljice likovne vzgoje, mentorice Ksenije Pfeifer, ob 50-letnici Osnovne šole. <http://www.o-jpv.kp.edus.si/predst.htm> (30. 11. 2010).

Fig.1: Drawing of the Janko Premrl - Vojko Elementary School in Belveder, the successor to an Italian-Slovene school from the period of the Free Territory of Trieste in 1948 that had been erected on the ruins of a Dominican monastery. Until the demolition of the building in 2008, the drawing had been the symbol of the school. It was drawn by student Nataša Ropotar under the guidance of arts teacher and tutor Ksenija Pfeifer for the occasion of the school's 50th anniversary. <http://www.o-jpv.kp.edus.si/predst.htm> (November 30, 2010).

7 Opis obsega stavbe je podan v pismu posebnega komisarja ministrstvu za pravosodje iz leta 1923. Leta 1863 je sledil načrt za vgraditev vodovodnega sistema v kompleks, elektrika pa je bila vpeljana leta 1910 (Beltram, 2008, 9).

8 SI PAK KP 24 OLO Projekti a.e. 775/1 Cantiere Scuola Cittadina – Capodistria, Demolizione ex Carceri (12.8.1948)

9 Prva odločitev za izgradnjo slovensko-italijanske šole v samem jedru mesta Koper je bila sprejeta že leta 1946, a lokacija je bila drugačna od tiste, ki je bila uresničena: prvi načrt je predvideval razširitev obstoječe italijanske šole, nekoč »Anne Sauro«, ob Carpacciovem trgu, zgrajene v 30-ih letih. Leta 1948 je bil načrt spremenjen; mesto stare šole je bilo dodeljeno novemu Hotelu Triglav (danes Hotel Koper), šolo pa so se oblasti odločile postaviti na pogorišču zaporov (SI PAK KP OLO Projekti a.e. 775/2 Costruzione di un padiglione della scuola elementare di Capodistria (1. 9. 1947)).

10 Dvonnadstropna zgradba z naklonsko streho, s horizontalnimi pasovi oken, razdeljenimi z vertikalami kamnitih oblog, uvaja modernistične elemente. V opisu je arhitekt predvidel smetanovo barvo fasade s poudarki v opečnato rdeči pod okenskimi pasovi (SI PAK KP 24 OLO Projekti a.e. 793 Descrizione tecnica dei lavori da eseguirsi per la costruzione della scuola elementare di Capodistria (s.a., datirano v 1949 na podlagi spremljajočih dokumentov)).

11 Tako načrt kot poročilo nista podpisana, sklepamo pa lahko, da je bil avtor arhitekt Ervino Velušček, sicer stanujoč v Benetkah (SI PAK KP 23 OLO a.e. 86 Službene razmere tov. Arh. Veluščeka (23. 1. 1948)), ki je v več dokumentih omenjen kot arhitekt tega objekta. Omenja ga tudi arh. Jože Kregar v svojem »Pismu iz Kopra« (Kregar, 1952, 36), kjer tudi pojasnjuje, da sta bila dva kraka predvidena za ločena, a povezana trakta italijanskega in slovenskega oddelka.

12 Leta 1957 je arhitekt Miloš Hohnjec pripravil načrt za nadgradnjo in novi prečni trakt k šoli (SI PAK KP 24 OLO Projekti a.e. 844/2 Investicijski program za nadzidavo in dozidavo osnovne šole Koper (junij 1957)), a krak ni bil izveden.

13 O rušitvi samostanske cerkve oz. kapele kaznilnice dokumentov do sedaj nisem našla, ne v arhivu ne v časopisu. V spominih učiteljic beremo, da so v prvih letih še imeli telovadbo na nekdanjem kaznilniškem dvorišču, kjer je še stal zid z grafiti (Podlesek, Poles, 1980). Podlesek in Poles (1980) navajata kot leto izgradnje telovadnice 1968, medtem ko ustni viri, sodelavci arhitekta Mihevca, izgradnjo umeščajo v leto 1958. Slednje sovпада s predlogi novogradnje Miloša Hohnjeca iz leta 1957.

Stavba je bila leta 2008 v celoti porušena. Na lokaciji so danes bila izvedena arheološka izkopavanja, ki odkrivajo starejšo zgodovino kompleksa. Usoda lokacije še ni jasna.

Gregoritski (glagoljaški) samostan

V neposredni bližini dominikanskega samostana, na severozahodnem, zelenem pobočnem predelu mesta, nekdanji četrti Zubenaga, je stal samostan tretjerednikov. Ko je bil leta 1806 red ukinjen, so bili razstavljeni in odnešeni vsi premični deli, kompleks pa je postal državna last, leta 1818 je premoženje prešlo v verski fond. Sredi 19. stoletja je bil del glagoljaškega samostana priključen h kaznilnici in uporabljen za različne funkcije: tu je bil zapor za mladoletnike in različne delavnice, sosednji vrt pa je služil kot pralnica in sušilnica (Beltram, 2008, 7). Takrat je bila tudi zasnova poslopja delno spremenjena: primerjava iz katastrov iz let 1819 in 1874 kaže, da je bil odstranjen vzhodni zaključek cerkve in preko njenih temeljev je bila proti severu speljana nova ulica *Caletta S. Gregorio* (Prohinar, Hoyer, 2003).

Po vojni je samostan obstal za nekaj let, medtem ko je sosednji dominikanski bil porušeni. V svojem popisu kulturnih spomenikov v Kopru za novi urbanistični program mesta je Emil Smole poleg historiata stavbe zabeležil, da je »samostan sicer ohranjen, a v zelo slabem stanju« (Smole, 1956, 111), kar je verjetno bil tudi pragmatični povod za končno odločitev o rušenju.¹⁴ Dejansko pa predloženi načrt arhitekta Eda Mihevca ne beleži nikakršne ohranitve zgodovinske stavbe.¹⁵ Samostan je bil podrt verjetno¹⁶ leta 1957, čeprav o sami rušitvi še niso bili najdeni uradni dokumenti ali zapisi. Na njegovem mestu sta bili zgrajeni »Tomosova stolpnica« in soheska nizkih blokov Belveder po načrtu arhitekta Eda Mihevca.

Edini spomin na nekdanji samostan je ohranjen v poimenovanju nove ulice na tem območju – Glagoljaška ulica, ki približno sovpada z ulico *Caletta San Gregorio* iz avstrijskega obdobja.

Samostan avguštink

V nekdanji četrti Porta Isolana, na današnji Dellavallejevi ulici, na najvišji točki otoka, je od 15. stoletja obstajal samostan avguštink s cerkvijo sv. Blaža. Kompleks samostana, ki se je razvejano razprostiral po vrhu otoka, je ohranil svojo osnovno funkcijo tudi v 19. stoletju. Korenita sprememba se je zgodila jeseni leta 1957, ko je bil pripravljen zazidalni načrt za novo Kovinarsko-industrijsko šolo,¹⁷ ki je bila delno umeščena na področje nekdanjega samostana, zahodno od cerkve sv. Blaža. Načrt je predvidel umestitev funkcionalistične, preproste kubične stavbe deloma na nepozidano območje, deloma na območje prej obstoječih stavb ob severnem obodu četrti. Novogradnja je bila nato povezana z obstoječimi starejšimi stavbami ob njej, ki so bile funkcionalno adaptirane za novo rabo. Podpisani projektant je arhitekt Rajner, okolico je oblikoval arhitekt Miloš Hohnjec.¹⁸ V obstoječe stavbe so bili umeščeni prostori šole, predvsem delavnice, ki so se neposredno dotikale cerkve, slednja še vedno služi kot skladišče. Po 50 letih delovanja je bila leta 2010 šola preseljena v novo zgradbo v Šalaro. Območje nekdanjega samostana je izpraznjeno ter čaka na novo rabo in prenovo.

Samostan sv. Ane (observanti)

Observanti se bili v Kopru prisotni že okrog leta 1460, naselili so se na vzhodni konec otoka. Prvotna cerkev observantov iz leta 1513 je bila povečana med letoma 1620 in 1627, ko so povečali tudi samostan. Samostan je obdržal svojo funkcijo vse do konca druge svetovne vojne: do konca prve svetovne vojne je samostan pripadal frančiškankom dalmatinske province sv. Hieronima, ki je imela sedež v Zadru, leta 1920¹⁹ so ga prevzeli frančiškani iz beneške province. Po drugi svetovni vojni je samostan v Kopru ponovno pripadel zadarski provinci. Spomladi 1953 sta bila koprski in pazinski samostan zamenjana, ker je bilo koprsko prebivalstvo večinoma slovensko, pazinsko

14 Emil Smole je bil tudi avtor članka, ki še mnogo bolj detajlno opisuje notranjščino samostana. Članek je sicer nastal kot reakcija na predloženi novi zazidalni načrt leta 1957 za novo stanovanjsko sohesko na Belvederju. Smole omenja, da naj bi bili deli samostana vzdani v nove zgradbe in proti temu protestira. V Slovenskem Jadranu zasledimo prispevek Emila Smoleta z naslovom »Novi Belveder in simbolična ohranitev kulturnega spomenika« (Slovenski Jadran, 1. marec 1957, 3), ki se v mehki kritiki novega urbanističnega načrta za Koper postavi v bran samostanu, poleg izčrpnega opisa stavbe in njegove zgodovine, zapiše: »Pomen glagoljašev za slovensko prebivalstvo Istre je bil tako velik, da bo treba skrbno proučiti način simbolične zaščite nekaterih še obstoječih vrednejših ambientov 'in situ'.«

15 SI PAK KP 24 OLO Projekti a.e. 1033/5 Tehnično poročilo k polirskim načrtom 1:50 za blok IV na Belvederju v Kopru (28. 3. 1958).

16 Leta 1956, v času Smoletovega popisa, je samostan še stal. Konec leta 1957 pa so že začeli z gradnjo nove soheske. Torej je bil samostan v vmesnem času porušeni. Podatki o rušenju do sedaj niso bili najdeni ne v arhivih ne v dnevnem časopisu (pregledan Slovenski Jadran, Tržaški dnevnik).

17 Prvotno je bila kovinarska šola načrtovana v Šalaru, neposredno ob tovarni Tomos (SI PAK KP 24 OLO Projekti a.e. 844/6 Investicijski program za novo industrijsko-kovinarsko šolo z delavnicami in internatom (november 1956)); tudi za ta objekt je bil avtor arhitekt Miloš Hohnjec. Postavitve šole ob tovarni je bila uresničena z novogradnjo in selitvijo šole leta 2010. Načrt je obsegal široko historično območje na stičišču kontrade Zubenaga in Porta Isolana, v neposredni bližini stolnice, krstilnice sv. Janeza Evangelista in patriarhovega stolpa.

18 V odločbi je kot projektant naveden arh. Miloš Hohnjec, z asistentoma ing. Drago Aličem in statikom Dragom Raičem. Načrt je podpisal arhitekt Rajner, Hohnjec pa je podpisan kot oblikovalec okolice (SI PAK KP 24 OLO Projekti a.e. 844/2 Situacijski načrt industrijsko kovinarske šole in vajeniškega doma v Kopru (avgust 1957)).

19 <http://franciskani-koper.rkc.si/?viewPage=13> (27. 7. 2011); Korošak, 2008.

Sl. 2: Prenova samostana sv. Ane kot vsebinsko in oblikovno uspešen primer nove rabe: frančiškanski samostan, študentski dom in kulturno središče (foto: N. Čebtron Lipovec, 2012).

Fig. 2: The renovation of St. Anne's Friary as a conceptually and aesthetically successful example of reuse: a Franciscan monastery, a hall of residence and a cultural centre (photo: N. Čebtron Lipovec, 2012).

pa hrvaško. Leta 1954 je ljudska oblast samostan nacionalizirala in v njem uredila zapore. Bratje so se umaknili v pomožne prostore na drugi strani cerkve, ki so jo smeli še naprej uporabljati (Korošak, 2008). Arhivski dokumenti pa kažejo, da so že leta 1949 bili pripravljene načrti za adaptacijo samostana v kazensko-poboljševalni zavod.²⁰

Samostan je bil prenovljen med letoma 2005 in 2007, potem ko je bil leta 1997 z denacionalizacijo vrnjen frančiškankom, zapori pa so bili preseljeni v novo zgradbo ob Ankaranski cesti. Kompleks je bil v celoti obnoven, na vzhodnem delu je bil dodan moderen, a uglašen dozidek, delo arhitekta Matije Suhadolca. Danes kompleks poleg samostana gosti študentski dom in kulturni center Rotunda (sl. 2).

Samostan klaris

Pripadnice reda sv. Klare so bile v Kopru gotovo prisotne že leta 1301. Kompleks se nahaja v nekdanji četrti San Tomaso, ob nekdanji glavni povezovalni žili iz cen-

tra mesta na vzhodni del mestnega oboda, ob današnji Goriški ulici. Dvorišče samostana tvori danes samostojen trg – Kapodistriasov trg. Kompleks ima razvejano tlorisno shemo nepravilne oblike. Izvorno naj bi ga sestavljali dve dvorišči: notranje dvorišče s trakti in z vrtom v zahodnem delu ter arkadno dvorišče s cerkvijo v vzhodnem delu, slednje je nepravilne oblike, obdano s štirimi trakti. Arkadno dvorišče klaris je edino tovrstno dvorišče, ohranjeno na Obali (Prohinar, Hoyer, 2003, 7).

Leta 1806 so francoske oblasti samostan razpustile in njegovo imetje podržavile. V zgodnjem 19. stoletju je samostan sprva služil kot skladišče, v času francoske oblasti je bila vanj umeščena vojašnica. Ta funkcija naj bi se ohranila vsaj do leta 1895, ko je mesto odkupilo vojašnico in v nekdanji samostan umestilo mestno šolo, prenova naj bi se odvila med letoma 1895 in 1897, vodil jo je mestni arhitekt Gregorio Calogriorgio.²¹ Celoten kompleks je kot šola živel do konca druge svetovne vojne.

20 Izvedene so bile predvsem gradbene ojačitve, kot je vstavitve amiranobetonske plošče v nadstropje, in pa zazidave odprtih. Delo je izvedlo podjetje Rusjan, načrt pa je podpisal arhitekt Tullio Bertoja (SI PAK KP 23 OLO a.e. 87 Dopis (9. 9. 1949)).

21 Cherini poroča: »Era possibile risolvere il problema [dello spazio per le scuole] quando le autorità militari lasciavano libera la grande caserma di Santa Chiara, che veniva rilevata dal comune nel 1895. Il progetto di trasformazione veniva attuato in quasi due anni di lavoro dall'ingegnere comunale Gregorio Calogriorgio con una spesa di 10.709 fiorini che andavano ad aggiungersi 20.000 fiorini sborsati per l'acquisto degli edifici. Al termine dei lavori si trovavano a disposizione della scuola 2.400 m² di aule e 2.900 m² di aree scoperte (3 cortili).« (Cherini, 1991, 26) Podatke podajamo, ker so eni redkih domoznanskih podatkov, ki so dosegljivi na to temo, vendar avtor člankov ne navaja virov, zato jih uporabljamo le informativno. To velja za vse Cherinijeve citate.

Po drugi svetovni vojni je samostan čakalo več usod. Leta 1957 je bil dokončno predelan za prostore Rižanskega vodovoda, po načrtu arhitekta Miloša Hohnjeca.²² V luči raziskav povojnih usod samostanov pa je treba omeniti še predhodni povojni načrt, ki ni bil realiziran. Projekt iz leta 1955, ki ga je v imenu takratnega Projektivnega biroja »Gradbenik« iz Izole pripravil isti arhitekt, Miloš Hohnjec, je sprva predvideval adaptacijo kompleksa v dijaški dom za dijake Ekonomske srednje šole, v vajeniški dom in dom gospodinjske šole, ki naj bi dobila prostore v sosednjem minoritskem samostanu, sedanji gimnaziji. Velja opomniti, da je že Smole v svojem popisu spomenikov pripomnil, da bi stavba bila primerna za internat (Smole, 1956). Adaptacija je predvidela minimalne posege v historično substanco, ponekod je obsegala vgrajevanje novih predelnih sten, redkokje prebijanje sten za nove prehode, predvsem pa obnovo tlakov, okenskih in vratnih okvirjev in vzpostavitev novih povezav – stopnišč. V tehničnem poročilu kot tudi na sam načrt je arhitekt zapisal: »Kjer se bo ob priliki rušitve pokazala stara oblika stavbe /loki – oboki – obdelana kamenita konstrukcija – kamenite obrobe/ je dela takoj ustaviti in poklicati projektanta / Pravičnost izmer v načrtih je preveriti na stavbi / Vse obstoječe konstrukcije je treba kolikor mogoče ohraniti / Vse konstrukcije tlakov se bo podalo ob priliki, ko se bodo isti odprli in se bo ugotovilo obstoječe stanje.« Izraženi odnos kaže tenkočutno razumevanje historične substance, kar je za posege v Koprju v tem času, še posebno pa v zgodnjih 60-ih letih, neobičajno.

Leta 1957 je prišlo do sprememb v dodeljeni funkciji, ko je bil severozahodni trakt predviden za prostore Zavoda za pospeševanje gospodinjstva in okrajnega Rdečega križa; vzhodni trakt je bil namenjen prostorom upravnega poslojja Rižanskega vodovoda, pritličja pa njihovim skladiščem, le del bi ostal na razpolago šoli.²³ Pri načrtu iz leta 1957 velja opozoriti na pozornost, posvečeno izdelavi notranje opreme, predvsem okenskih in vratnih okvirjev ter pregradnih steklenih sten, ki jih zaznamuje umirjena geometrijskost modernizma. Enake elemente srečamo tudi v adaptiranem servitskem samostanu. Raziskave v sodobnem času so Hohnječev poseg ovrednotile kot »kvaliteten prispevek tedanjega oblikovanja« (Prohinar in Hoyer, 2003, 7).

Zahodni sklop samostana je bil nato temeljito predelan z dozidanimi stavbami (trakti) že v začetku 70-ih let in 80-ih let 20. stoletja za potrebe srednje šole po načrtih arhitekta Zdravka Leskovića (Prohinar in Hoyer, 2003, 7).

Leta 1986 so konservatorji MZVKND pripravili konservatorski program za prenovo samostana klaris, v katerem je bilo arkadno dvorišče kot mestni prostor umeščeno v najvišje varstvene kategorije, nekdanja glavna ulična povezava do Gramscijevega trga in južna fasada samostana cerkve pa kot prostor izjemnih ambientalnih kvalitet (Prohinar in Hoyer, 2003, 6). Od leta 1991 je v prostorih samostana sedež Pokrajinskega arhiva Koper. Izziv prenove sta leta 1989 prevzela arhitekt Vojteh Ravnikar in arhitektka Majda Planišček iz biroja »Kraški zidar« TOZD Projektiva – inženiring. Prenova je uvedla zasteklitev pritličnih arkad, dozidavo zahodnega trakta z novim vhodom; nova funkcija je prinesla novo prostorsko razporeditev, kjer se pisarne razprostirajo po celotnem nadstropju vseh krakov, pritlični prostori pa služijo kot skladišče – glavno skladišče je bilo umeščeno v samostansko cerkev s samostojno nosilno konstrukcijo (Ravnikar in Planišček, 1989). Načrt je predvideval tudi morebitno dograditev severnega trakta; realizirana škarpa pa povzema nekdanji samostanski zid. S konservatorskega stališča je bil poseg ocenjen kot skluden, le adaptacija cerkvene dvorane ni upoštevala vseh izhodišč (Prohinar in Hoyer, 2003, 8), saj je tu danes glavno skladišče arhiva, zaradi česar ta del spomenika ni neposredno dostopen javnosti.

Minoritski samostan

Koprski minoritski samostan sodi med najstarejše samostane v Koprju. Minoriti naj bi se v mestu naselili leta 1260.²⁴ Kompleks se nahaja v nekdanjem predelu San Tomaso, v neposredni bližini trga Brolo, in tvori enoten stavbni blok s samostanom klaris. Samostanski kompleks so izvorno sestavljali enoladijska dvoranska cerkev na južni stranici ter dve notranji dvorišči z bivalnimi trakti.

Leta 1806 so francoske oblasti samostan razpustile in stavba je najprej služila kot vojašnica. V času prefekta Angela Calafattija je bil izveden večji poseg ob rektifikaciji današnje Cankarjeve ulice: del severnega dvorišča samostana so porušili, da so čezenj speljali novo ravno ulico. V sredini stoletja se je v stavbo vselila ljudska šola, za njene potrebe je leta 1852 kompleks doživel že manjše predelave.²⁵ Leta 1874 je bilo v Koprju ustanovljeno trojezično učiteljsko (Istituto Magistrale), ki je leta 1875 dobilo prostore v minoritskem samostanu. Po drugi svetovni vojni je leta 1958 v kompleksu zaživelo slovensko učiteljsko, ki se je leta 1969 preoblikovalo v slovensko gimnazijo. Leta 1957 je bil dozidan novi trakt,²⁶ ki je tako nekdanji

22 SI PAK KP 24 OLO Projekti a.e. 370/1 Samostan Sv.Klare v Koprju – adaptacija za Dom srednje ekonomske šole (16. 8. 1955).

23 SI PAK KP 24 OLO Projekti a.e. 689 Odločba o adaptaciji samostana Sv.Klare za upravne prostore in skladišče Rižanskega vodovoda – Koper (20. 4. 1957); SI PAK KP 24 OLO Projekti a.e. 689 Adaptacija sv. Klare za potrebe Rdečega križa (14.11.1957); SI PAK KP 24 OLO Projekti a.e. 689 Odločba o adaptaciji samostana Sv.Klare za Zavod za pospeševanje gospodinjstva (7.12.1957).

24 V tem poglavju se naslanjamo na natančen historiat razpustitve reda in kompleksa, ki ga je objavila Zdenka Bonin (2004): Pokopavanje v samostanski cerkvi manjših bratov konventualcev sv. Frančiška v Koprju med leti 1719 in 1806 ter razpustitev samostana, Arhiv, 27, 1, 109–120.

25 V tretjem nadstropju uredijo prostore za stanovanja učiteljev, v pritličju pa del gimnazije preuredijo v prostore deške šole po načrtih mestnega arhitekta Pietra Zeriuća (SI PAK KP 340 Zbirka načrtov a.e. 39/1 Načrt za ureditev koprške gimnazije).

26 SI PAK KP 24 OLO Projekti a.e. 704/3 Graditev hodnika slovenske gimnazije v Koprju (1957).

samostan povezal s palačo Vissich Nardi na Brolu. V letih 1965–1966 je bila izvedena večja adaptacija notranjščine samostana pod vodstvom glavnega in odgovornega projektanta, ing. arh. Zdravka Leskovica.²⁷ Kompleks še danes gosti koprsko gimnazijo in tako nadaljuje funkcijo stavbe v zadnjem stoletju, po kateri je stavba tudi poznana med lokalnim prebivalstvom.

Samostanska cerkev predstavlja s samostanom povezano, a vendar samosvojo zgodbo. Po razpustitvi je cerkev dobila v upravljanje občina, pod pogojem, da jo bo uporabljala v obredne namene (skladišče za cerkveno opremo, potrebe stolne cerkve), lastništvo pa bo ostalo religijskemu fondu. Leta 1857 je občina stavbo tudi odkupila in jo uporabljala za vojašnico orožnikov), leta 1872 je bila v rabi kot hlev in skladišče, leta 1879 je bila že predvidena za šolsko telovadnico za vse mestne šole. Ob prelomu stoletja je skozi apsido potekal vhod na vrt med samostanom klaris in minoritov, ko je bila cerkev vključena kot razstavni prostor Prve istrske razstave, velike razstave leta 1910 (Simič, 2002, 215). Iz časa italijanske oblasti izhaja droben načrt, skica cerkve, imenovana *palestra*,²⁸ ki dokazuje, da je bila cerkev takrat še vedno uporabljena strogo utilitarno – kot telovadnica. Med obema vojnama naj bi dvorišče za cerkvijo uporabljalo katoliško društvo »Ludovico Muratori«.²⁹ Cerkev je športno namembnost ohranila tudi v povojnem času. Obenem dokumenti pričajo, da so se mestne oblasti dobro zavedale zgodovinske in umetniške vrednosti stavbe, a so iz funkcionalnih razlogov ohranile utilitarno funkcijo iz medvojne časa.³⁰ V sklopu prenov samostanskih kompleksov pod vodstvom ing. arh. Leskovica je bila že v 70-ih letih predvidena nova prilagojena raba cerkve za koncertno dvorano. V 80-ih letih so strokovnjaki MZVKD pripravili dokumentacijo za prenavo in prezentacijo, ki pa ni bila upoštevana (Prohinar, Hoyer, 2003, 13). Telovadnica je bila izseljena leta 1991, tako je bila v letih 1991 in 1992 izvedena sanacija in prezentacija baročnega stropa (Prohinar, 2007). Od leta 2005 se je organizirala tudi javna iniciativa za prenavo cerkve za javno rabo za kulturne dogodke, ponovno je bila predlagana uporaba za koncertno dvorano.

Sl. 3: Minoritski samostan kot srednja šola – 150 let tradicije (foto: N. Čebtron Lipovec, 2012).

Fig. 3: A Minorite monastery as a secondary school – 150 years of tradition (photo: N. Čebtron Lipovec, 2012).

Tu velja opozoriti, da telovadnica gotovo ne sodi v izbor primernih rab, je pa, paradokсно, pomagala ohraniti cerkev, saj v njeno substanco ni posegala; substanco in historično vrednost pa se pospešeno uničuje, če je stavba zapuščena. Danes cerkev še vedno čaka na prenavo, v nekdanjem samostanu pa se trenutno šola 138. generacija koprskih dijakov (sl. 3).

27 V adaptacijskih delih so vse lesene stropne zamenjali z železobetonskimi, odstranjeni so bili leseni podi ter kamnit tlak v atriju in pritličnih hodnikih, funkcionalno so bile predelane pregradne stene in zamenjana vsa okna in vrata. Odstranjeni sta bili tudi obe kamniti stopnišči, od teh je bilo zahodno zelo kvalitetno, s kamnoseško obdelanim belim apnencem. Fragmenti zahodnega stopnišča so bili vgrajeni v ograjo pred današnjim dvoriščnim vhodom v novi prizidek. Glavni vhod je bil z vzhodne strani prestavljen na zahodno stran, ob nekdanji mrtvašnici. Popravili so tudi strešno konstrukcijo in atrij prekrili s prosojno modro kritino na železni konstrukciji (Prohinar, 2003).

28 SI PAK KP 340 Zbirka načrtov a.e.39 Palestra di ginnastica (s.a.).

29 Cherini poroča: »Un secondo ricreatorio cattolico intitolato a "Ludovico Muratori" aveva sede nel cortile di San Francesco e qui venivano a ricrearsi e a giocare al pallone anche gli allievi del seminario interdiocesano.« (Cherini, 1991, 45).

30 Iz zapisnikov seje Sveta za komunalne zadeve v Kopru izvemo, da je bila oktobra 1949 cerkvena streha zaradi zamakanja in strohnelih tramov popravljena. Iz poročila projektantov prenave izvemo, da so posebej pazili na ohranjanje poslikave. V zapisniku Oddelka za gradnjo IOLO Koper številka G.V.3340/49-1, predmet »Ricostruzione tetto della palestra – Capodistria« izvorno besedilo glasi: »Ove la palestra si congiunge col fabbricato dell'acquedotto, si è constatata l'infiltrazione d'acqua nel muro e nei vecchi affreschi sul soffitto. Qualora tale inconveniente non venisse eliminato sussiste il pericolo di danneggiamento deli affreschi i quali hanno un'importanza storica. Inoltre sussiste il pericolo di crollo, tra breve periodo di tempo, della rispettiva parte del tetto dato che le travature di sostegno sono marcite. Onde conservare gli affreschi ed evitare il crollo del tetto come pure assicurare l'uso indisturbato della palestra e indispensabile di eseguire quanto prima i seguenti lavori /.../.« Podpisani so ing. Maks Stepančič, zaposleni Oddelka za gradnjo IOLO, Bricelj Leopold, zaposleni Oddelka za gradnjo IOLO, in Manzat Alfonso, predstavnik gradbenega podjetja 1. maj iz Kopra (SI PAK KP 24 OLO Projekti a.e. 788/6 Ricostruzione tetto della palestra Capodistria (20. 10. 1949)).

Servitski samostan

Serviti so se v Kopru naselili v prvi polovici 15. stoletja, prostor so dobili v nekdanjih stavbah benediktinskega reda, v četrti Bracciolo na zahodnem delu mesta, danes med Kettejevo in Santorijevo ulico. Že leta 1453 so začeli samostan prezidavati, večji poseg pa je stavba doživela v 16. stoletju, ko so se odločili na severni strani zgraditi novo cerkev, ki je bila posvečena leta 1601. Samostan so beneške oblasti razpustile z dekretom leta 1772, redovniki pa so v njem ostali do leta 1792. Takrat je beneški senat odobril prošnjo upravitelja bolnišnice Francesca del Tacco, da bi samostan namenili mestni bolnišnici, kar pa se je zgodilo

šele leta 1810. Stavba je že pred tem dekretom delovala kot vojaški lazaret, kar razberemo iz opisa stanja poslopja leta 1787. Iz leta 1797 izhaja prošnja o adaptacijskih delih za bolnišnico, vendar ni natančneje znano, katere dele kompleksa naj bi se adaptiralo. Bolnišnica se je torej dokončno vselila leta 1810. Natančnejši podatki o predelavah poročajo o spremembi namembnosti baročne cerkve, ki jo leta 1840 predelajo v skladišče vin (Badoer, 1934, 247).³¹

Iz medvojnega obdobja izhajajo dokumenti o predelavah v »ospedale civico«, mestno bolnišnico, ko naj bi del kompleksa preuredili za specialistično ginekološko ambulanto.³² Posegi so obsegali predvsem zazidavo številnih oken in razširitev odprtih ter vpeljavo peči in dimnikov.

Sl. 4: Servitski samostan v Kopru kot porodnišnica v 80-ih letih, rojstna hiša tisočev Primorcev (Arhiv Splošne Bolnišnice Izola, pridobljeno preko Pokrajinskega arhiva Koper).

Fig. 4: The Monastery of the Servite Order in Koper as a maternity hospital in the 1980s, the birthplace of thousands of inhabitants of Primorska (Archives of the Izola General Hospital, obtained through the Koper Regional Archives).

³¹ Stavbo sta odkupila brata Giuseppe in Giovanni Carbonajo, načrt predelave pa je naredil že omenjeni arhitekt Pietro Zeriul, kot poroča S. A. Hoyyer v svojem historiatu kompleksa (2002).

³² Najdeni načrti in popis del so datirani v medvojno obdobje, a niso podpisani, vendar jih po analogiji pisave lahko umestimo k avtorju načrtov v minoritski cerkvi oz. telovadnici (SI PAK KP 340 Zbirka načrtov a.e. 38 Ospedale civico (s.a.)).

Večji posegi v historično substanco so bil izvedeni v povojnem času. Sočasno s prvim načrtom za samostan klaris je bil odobren tudi načrt »Adaptacije ginekološko-porodniškega oddelka bolnice v Kopru«. Leta 1954 je bil pripravljen investicijski načrt za »zasilno sanacijo« bolnice v Kopru, ki ga je podpisal arhitekt Miloš Hohnjec s sodelavci, izveden pa med letoma 1956 in 1957. Podobno kot pri samostanu klaris, je servitski samostan doživel zmerne posege v historično strukturo glede na nove funkcijske zahteve.³³ Notranjščino so oblikovno zaznamovale belo uokvirjene steklene predelne stene in nihajna vrata, slogovno izrazito sorodna tistim v prvem načrtu prenove samostana klaris. Cerkev je bila po vojni dodeljena tovarni pohoštva Stil kot skladišče. Decembra 1962 (Slovenski Jadran, 3. 1. 1963; Primorski dnevnik, 27. 12. 1962) je bila zaradi požara uničena in posledično porušena. Od takrat je tam javna zelena površina, pobočje pa je bilo utrjeno s kamnito škarpo, od leta 2010 je na njem otroško igrišče.

Do leta 1996 je v prostorih samostana delovala porodnišnica za južnoprimorsko regijo (sl. 4). Z izgradnjo porodnišnice poleg bolnišnice na Markovem hribu se je ta funkcija za širšo skupnost po 200 letih izselila iz mestnega jedra. Do leta 2003 je v pritličnih prostorih južnega trakta deloval še center za razdeljevanje metadona. Med letoma 1996 in 2003 se je v križnem hodniku odvilo več kulturnih dejavnosti: gledališke predstave Primorskega poletnega festivala, dogodki v organizaciji kulturno-umetniškega društva C3.

Od leta 2003 je kompleks zapuščen. Načrti prenove so sprva predvideli novo rabo za potrebe nastajajoče univerze: najprej za univerzitetno knjižnico (Bugarič, 2004), nato za nove prostore Fakultete za management Univerze na Primorskem. Od leta 2009 stavbo prevzema v upravljanje Univerza na Primorskem, da bi jo prenovila za potrebe mednarodnega centra Univerze. S to perspektivo so bila pozimi 2011 izvedena preliminarna arheološka izkopavanja, ki so odkrila ostanke rimske vile na južnem dvorišču (Zanier, Kavur, 2011). Nadaljnja usoda kompleksa še ni znana.

NOVA RABA IN DRUŽBENI POMEN

Pregled spreminjanja funkcij koprskih samostanov kaže, da so te zgodovinske institucije iz Kopra praktično izginile, ostala oz. vrnila se je le frančiškanska skupnost v samostan sv. Ane. Pregled kaže, da so »starejše-nove rabe« iz 19. stoletja sledile znanim principom nove rabe tega časa: bolnišnice, zaporji, šole. Adaptacije po 2. svetovni vojni pa so te rabe v veliki večini tudi nadaljevale – ohranjale so javno in družbeno-koristno funkcijo stavb, vsaj v primeru servitskega, minoritskega in klariškega

samostana. Gre za pomemben vidik, saj prav obdržane javne funkcije nekdanjih samostanov predstavljajo kontinuiteto v rabi in torej vez s predvojnimi časom. Ta ugotovitev je pomembna prav v luči korenitih demografskih sprememb, ki so se odvile po drugi vojni. Z odhodom večinskega prebivalstva so izginili tudi njihov kolektivni spomin in družbeni pomeni, ki so jih vezali na te prostore. Z ohranjanjem funkcije pa se je prav ta kolektivni spomin nekdanjih prebivalcev »pripel« na kolektivni spomin novih prebivalcev (dijaki v učiteljskišči/gimnaziji; novorojenci v bolnišnici/porodnišnici).

Načelo o nujnosti valorizacije večplastnosti pomenov dediščine je v kontekstu sodobnega Kopra posebej pomembno. Ravno zato, ker je večina sodobnega prebivalstva slovenskih obalnih mest na to področje prišla šele po vojni in se skupna zgodovina, in z njo kolektivni spomin sedanjih prebivalcev, v tem prostoru začena s povojnim časom, so povojne namembnosti stavbne dediščine velikega pomena. Povojne nove rabe namreč predstavljajo izrazit povezovalni faktor novonastale obalne, predvsem mestne skupnosti: različne šole (klarise – srednja (ekonomsko-poslovna) šola, minoriti – gimnazija, dominikanski samostan – osnovna šola), predvsem pa porodnišnica, ki povezuje celo regijo. V njihovih prostorih sta se gradili identiteta in pripadnost po vojni priseljenega prebivalstva in njihovih potomcev, obenem z starejšim prebivalstvom iz predvojnega časa in njihovimi potomci. Samostanski kompleksi tako za sedanje prebivalstvo obenem lahko predstavljajo »očarljive zgodbe iz davnih beneških časov«, a predvsem prostore njihove skupne pripadnosti. Rabe samostanskih kompleksov po razpustitvah tako pomenijo – poleg historičnih in spomeniško zaščitene vrednot – novo plast ali »usedlino« v zgodovini in identiteti posameznih stavb in širšega mestnega prostora, ki jo je nujno treba raziskati, ovrednotiti in valorizirati v imenu ohranjanja dediščine.

V Kopru je nedvomno simbolno najmočnejša vloga servitskega samostana oz. porodnišnice, ki je – metaforično privzeto – rojstna hiša tisočev Primorcev. Ta vidik je zato ključnega pomena pri novih konservatorskih in prenovitvenih posegih, če želimo mestni prostor in prenovno povezati s prebivalstvom. Treba ga je ovrednotiti in izpostaviti pri prezentaciji zgodovine stavbe in premišljeno integrirati v novo rabo.

PRISPEVEK K LOKALNI ZGODOVINI

Dodatni vidik, povezan z lokalno zgodovino in pa z zgodovino konservatorske stroke na istrskem območju, predstavljajo arhivski podatki te raziskave. Skozi analizo arhivskih podatkov se je »iz teme izvila« podoba do sedaj

33 Najbolj drastični posegi so obsegali vstavljanje električne napeljave, dimnikov, predvsem pa ojačitev temeljev ter vpeljavo medetaž v visokostropnih prostorih ter opečnatih predelnih sten za čim bolj učinkovito koriščenje prostorov. Gradbeni načrt je obsegal tudi ureditev in zazelenitev obeh dvorišč ter vrta na severni strani (SI PAK KP 24 OLO Projekti a.e. 545/2 Ginekološko-porodniški oddelek bolnice Koper (1955)).

anonimnega arhitekta Miloša Hohnjeca, ki ga zdaj lahko imenujemo za mestnega arhitekta³⁴ obnov koprskih samostanov po drugi svetovni vojni, saj je bil v večini primerov glavni projektant adaptacij, v samostanu klaris in servitskem samostanu, oz. novogradenj na področju dominikanskega in avguštinskega samostana.³⁵ Prihodnje raziskave se bodo morale posvetiti natančnejši analizi življenja in dela tega arhitekta. V okviru tega prispevka opozarjamo predvsem na njegov pristop, ki je – drugače kot pri sočasnih načrtih arhitekta Nika Bežka in kasnejših posegih arhitekta Eda Mihevca (Čebtron Lipovec, 2012) – izkazal zavzeto spoštovanje zgodovine in skromnost v posegih. Iz vseh posegov in zapisov lahko razberemo, da imamo opravka z arhitektom, ki je razumel pomembnost zgodovinskih stavb in pomen njihovega ohranjanja ter opozarjal na pazljivo ravnanje s kvalitetnimi deli stavb.

ZAKLJUČEK

Raziskava o usodah koprskih samostanov po njihovih razpustitvah je pokazala, da so ti doživeli precej raznolike usode: nekateri so bili izrazito predelani že v 19. stoletju in so v povojnem času izginili (dominikanski samostan, ki

je postal kaznilnica, po vojni pa ga je nadomestila nova osnovna šola; glagoljaški samostan – porušen; avguštinski samostan, predelan za potrebe kovinarske šole), drugi pa so se s privzemom oz. nadaljevanjem družbeno-koristne funkcije, kot so šole in bolnišnica, v veliki večini ohranili. Izpostavimo pa lahko tudi tretjo skupino samostanov, ki so rabo spremenili nedavno (klarise – arhiv; Sv. Ana – kulturni center in študentski dom), ki se z novo rabo bolj približajo zahtevam po novih namembnostih za cerkveno arhitekturo in rabi na področju kulture.

Posebej osvetljujemo obdobje po vojni, za katerega so značilni drastični posegi v mestno tkivo, a sklenemo lahko, da z izjemo glagoljaškega in dominikanskega samostana ostali kompleksi preživijo brez večjih sprememb – v gabaritih, materialu, prostorski zasnovi; tudi po zaslugi neznanih, a za zgodovino tenkočutnih arhitektov. Pregled novih, povojnih rab izpostavlja dva aspekta: v številnih primerih povojna raba dejansko nadaljuje že predvojno rabo (iz italijanskega, večinoma pa celo iz avstrijskega obdobja), predvsem funkcije šol in bolnišnice. Te funkcije pa v povojni realnosti postanejo tvorni del polpretekle zgodovine in sidra kolektivnega spomina, ki morajo kot taki biti ovrednoteni tudi pri pripravi novih prenovitvenih posegov.

FATES AND NEW USES OF THE CONVENTS IN KOPER AFTER THE DISSOLUTION OF MONASTIC ORDERS, FOCUS ON THE POST-WAR PERIOD

Neža ČEBRON LIPOVEC

University of Primorska, Science and Research Centre, Garibaldijeva 1, 6000 Koper
e-mail: neza.cebronlipovec@zrs.upr.si

SUMMARY

Focusing on the case-study of Koper-Capodistria with its eight convents, the article deals with two major subjects: with the fates of the convents from the 19th century on after the dissolution of the monastic orders and with the concept of adaptive reuse. By investigating the meaning of adaptive reuses in regard to collective memory and the values of heritage, we look into the very topical issue of community participation in heritage preservation. Starting from the fact that convents have historically played a salient role in urban societies, we look into the public character of later uses of the complexes. One of the lead quests is: what are the significances that conventual complexes and their latest uses may have for the local community today? At the same time we outline the structural changes conveyed by the changed use.

Since Koper-Capodistria is the core case, we focus especially on the post-World War II interventions, since in that period a major social and demographic change took place, so the collective memory of the majority of the present inhabitants starts not earlier than 1945. Several of the ex-convents still have the same use as in the post-war time. Therefore we look specifically at the adaptations made in the post-war period through an analysis of archival architectural documents.

34 Pravkar objavljeno zaključno seminarsko delo Tima Mavriča dopolnjuje to tezo: Miloš Hohnjec je bil namreč avtor enega od načrtov prenove »Konventa« (nekdanjega benediktinskega samostana) v Ankaranu, kjer je arhitekt ponovno postopal izjemno minimalistično in skromno (Mavrič, 2012).

35 Neznane arhitekta ne najdemo v pregledih slovenske povojne arhitekture, omenjen je le kot član skupine arhitektov, ki so gradili Velenje (Koželj, 1984).

The conclusions show that the ex-convents of Koper-Capodistria have had very diverse fates: some convents disappeared completely, yet on their location new buildings with a high significance for the community were raised (schools). Another group encompasses convents that partly maintained the roles inherited from the 19th century. The inherited roles are those of schools and maternity hospital which bear a high level of significance for the local identity as they are also bearers of community life. At the same time, the recent renovations brought new uses (archive, student house, cultural centre) that comply more with the theoretical requirements as to adaptive reuse, namely for cultural purposes in the case of religious buildings. Finally, the investigation shows that the several adaptations basically maintained the historic tissue and structure of the historic buildings, often thanks to almost unknown local architects.

We highlight, however, the crucial importance of valorizing the social values of the post-war community use as the key reference for local identity. Consequently, it represents a prominent aspect to be integrated in future preservation actions.

Key words: Koper, convents, conservation, adaptive reuse, collective memory, postwar period

VIRI IN LITERATURA

SI PAK KP 23 OLO – Slovenija (SI), Pokrajinski arhiv Koper (PAK), enota Koper (KP).

SI PAK KP 24 OLO Projekti.

SI PAK KP 340 Zbirka načrtov.

SI PAK KP 344 Zbirka fotografij.

Australian Government (2004): Adaptive Reuse, preserving our past, building our future. Canberra, Australian Government, Department of the Environment and Heritage.

Badoer, M. P. (1934): Un miracolo a Capodistria nel 1607. *Porta Orientale*, IV, 2, 247–252.

Beltram, V. (2008): Koprski zapori: s poudarkom na političnih zapornikih v obdobju fašistične vladavine : ob 65. obletnici prve osvoboditve političnih zapornikov septembra 1943. Koper, Združenje protifašistov, borcev za vrednote NOB in veteranov.

Bonin, Z. (2001): Oris razvoja koprskih bratovščin v času Beneške republike, s poudarkom na bratovščini Svetega Antona opata puščavnika. *Acta Histriae*, 9, 2, 357–388.

Bonin, Z. (2004): Pokopavanje v samostanski cerkvi manjših bratov konventualcev sv. Frančiška v Kopru med leti 1719 in 1806 ter razpustitev samostana. *Arhivi*, 27, 1, 109–120.

Bonin, Z. (2009): Ubožne ustanove v Kopru in njihova skrb za zdravje prebivalstva od 13. do začetka 20. stoletja. *Arhivi*, 32, 1, 7–32.

Bugarič, B. (2004): Koper: možnosti in potrebe za novo univerzitetno središče, magistrsko delo. Ljubljana, Fakulteta za arhitekturo.

Cantacuzino, S. (1989): Re/architecture: Old Buildings/ New uses. *Thames&Hudson Ltd* (prva izdaja).

Cherini, A. (1991): Precettori scolari e istituti scolastici di Capodistria. Trieste, Autoedizioni Corradini Cherini.

Council of Europe (2005): Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for

Society CETS No.: 199 – »Faro Convention«. <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/199.htm> (10. 12. 2010).

Čebtron Lipovec, N. (2012): Arhitekturni pomniki izgradnje Kopra po drugi svetovni vojni. *Annales, Series historia et sociologia*, 22, 1, 211–232.

Emiliani, A. (1970): Napoleone dà inizio al »campus«, ma lascia grandi vascelli vuoti. V: Cervellati, P. L. et al. (ur.): *Bologna centro storico*, katalog razstave. Bologna, Edizioni Alfa.

Gombač, J. (2005): Izseljevanje iz slovenskega dela Istre po letu 1955 v luči izseljenskih seznamov in izselitvenih dovolilnic jugoslovanskih oblasti. V: Pirjevec et al. (ur.): *Vojna in mir na Primorskem*. Koper, Založba Annales, 295–306.

Guštin, M. (1989): Koper med Rimom in Benetkami – Izkopavanje na vrtu kapucinskega samostana. Piran, Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine.

Halbwachs, M. (2001[1968]): Kolektivni spomin. Prevod: Drago B. Rotar; izvirnik 1968. Ljubljana, *Studia humanitatis*.

Hoyer, S. A. (2002): Servitski samostan v Kopru Santa Maria delle Grazie (1453-1792): dokumentacija konservatorskega programa za prenovo. V: Hoyer, S. A., Milotti Bertoni, D.: *Kultura na narodnostno mešanem ozemlju Slovenske Istre: varovanje naravne in kulturne dediščine na področju konservatorstva in muzeologije*. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 167–189.

Kontestabile Rovis, M., Čebtron, J. (2011): Cesarsko-kraljevo možko učiteljsišče v Kopru: 1875-1909: Slovenski oddelek: zbornik člankov o C. k. moškem učiteljsišču v Kopru ob stoletnici prenehanja delovanja. Koper, Pokrajinski arhiv.

Korošak, B. (2008): Oglad Svete Ane v Kopru, ob priliki obnovenih del priredil p. Bruno Korošak. Nova Gorica, Branko.

Kos, D. (1995): Sociološki vidiki prenove starih mestnih jeder. *Annales*, 6, 25–28.

- Koželj, J. (1984):** Razvoj 1946-1961. Arhitektov bilten, Ljubljana, 63–69.
- Kregar, J. (1952):** Pismo iz Kopra. Arhitekt, 3, 34–36.
- Low, S. et al. (2003):** The anthropology of space and place – locating culture. Blackwell, Oxford.
- Mavrič, T. (2012):** Prostorski razvoj Ankarana in ankaranske obale s poudarkom na obdobju 1945-1960. Zaključno seminarsko delo, Fakulteta za humanistične študije, Univerza na Primorskem.
- Naldini, P., Darovec, D. (2001):** Cerkevni krajepis ali Opis mesta in škofije Justinopolis, ljudsko Koper. Koper, Založba Annales.
- Plevoets, B., Van Cleempoel, K. (2011):** Adaptive reuse as a strategy towards conservation of cultural heritage: a literature review. Structural Repairs and Maintenance of Heritage Architecture, XII, 155–164.
- Poles, A., Podlesek, A. (1980):** 35 let osnovne šole Janka Premrla Vojka 1945–1980. Koper, OŠ Janka Premrla Vojka.
- Primorski dnevnik (1962):** Velik nočni požar v Kopru resno ogrožal bolnišnico. 27. december 1962.
- Prohinar, V. (2007):** Minoritski samostan sv. Frančiška v Kopru (1265-1806); Klariški samostan sv. Klare v Kopru: klarise OSC-ordo sanctae Clarae. Koper, Samozaložba.
- Prohinar, V., Hoyer, S. A. (2003):** Arhitektura koprskih samostanov: spomeniškovarstvena problematika prenove. Koper, Samozaložba.
- Ravnikar, V., Planišček, M. (1989):** Pokrajinski arhiv Koper – št. Projekta 7100-711 855 – Tehnično poročilo. Sežana, Kraški Zidar, TOZD Projektiva inženiring.
- Simič, S. (2002):** Koper na robovih stoletij. Piran, Sijart.
- Slovenski Jadran (1963):** Vse o požaru v skladiščih sredi Kopra. 3. januar 1963.
- Smole, E. (1956):** Kulturni spomeniki. Koper, urbanistični program, Zvezek III. Ljubljana, Projektivni atelje Ljubljana.
- Smole, E. (1957):** Novi Belveder in simbolična ohranitev kulturnega spomenika. Slovenski Jadran, 3. marec 1957, 3.
- Štih, P., Simoniti, V., Vodopivec, P. (2008):** Slovenska zgodovina: družba – politika – kultura. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, Sistory. <http://www.sistory.si/publikacije/pdf/zgodovina/Slovenska-zgodovina-SLO.pdf> (7. 9. 2011).
- Štefanič, V. (1956):** Glagoljaši u Kopru: G. 1467-1806. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Zanier, K., Kavur, B. (2011):** Arheološke najdbe v serviškem samostanu. Koper, Inštitut za dediščino Sredozemlja ZRS UP (poročilo v pripravi).
- Žitko, S. (ur.) (1992):** Koper. Koper, Skupščina občine, Izvršni svet.